

ARAP DİLİNDE NAHT

Muhammed es-Seyyid 'Alî Belâsî**

Çeviren: Mehmet Ali Şimşek***

Anahtar Kelimeler: Naht, iştikâk ve Arapça kelime üretme yolu

ÖZET

Arap dilinde, dili geliştirme, sözvarlığını çoğaltma ve yeni kelime üretme yollarından biri de naht'tır. Naht, iki kelime ya da bir cümlenin bazı harflerini alıp, aynı (yani söz konusu iki kelime veya cümlenin delalet ettiği) anlamı ifade edecek yepyeni bir kelime üretmektir. Özellikle günümüzde bilim ve sanatlarda ortaya çıkan yeni anlamların, kısa Arapça lafızlarla anlatılmasında ortaya çıkan aşırı ihtiyacın karşılanmasında bu yola başvurulabilir.

Makalenin orijinal adı *en-Naht fi'l-luğati'l-'Arabiyye* (النخت في اللغة العربية) olup, *el-Lisânu'l-'Arabî* Dergisi'nin 47. sayı (yıl 1999), 275-286 sayfaları arasında yayınlanmıştır.

İnternet adresi: <http://www.arabization.org.ma/downloads/majalla/47/docs/275.doc> veya

<http://acpc.casaneet.net.ma/bca/downloads/majalla/47/docs/275.doc>

Bu konu hakkında bkz. es-Suyûti, *el-Muzhir*, I/482-485; Maḥmûd Şukrî el-Elûsî, *Kitâbu'n-naht ve beyânu ḥaḳîkâtihî ve nebzetun min kavâ'idihî* (Tahkik ve şerh: Muhammed Behcet el-Eşerî), Taḳ'atu maḩba'âti'l-mecma'i'l-ilmî el-'Irâkî, yıl: 1409 h.; 'Abdullah Emîn, *el-İştikâk*, s. 389 vd.; İbrahim Enîs, *Min esrâr'l-luğa*, s. 71 vd.; Nihâd el-Müsâ, *Kitâbu'n-naht fi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Birinci baskı, Dâru'l-'ulûm' l'l-'İtibâ'a ve'n-neşr, Riyâd, 1405 h.; Subhî es-Şâlih, *Dirâsât fi fîḳh'l-luğa*, s. 243 vd.; İbrahim Muhammed Necâ, *Fîḳhu'l-luğati'l-'Arabiyye*, s. 55 vd.; 'Abdullâhid Muhammed Ebû Sikkîn, *el-İştikâk ve eşeruhu fî'n-numuvvî'l-luğavî*, s. 123 vd.; İbrahim Muhammed Ebû Sikkîn, *Fîḳhu'l-luğa*, s. 22 vd., Taḳ'atu'l-Emâne, 1404 h.; 'Abdulkâdir el-Mağribî, *el-İştikâk ve't-tarîb*, s. 13 vd.; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Fîḳhu'l-luğati'l-'Arabiyye ve ḩaşâ'ışuḩâ*, s. 208 vd.; Fetḩî Enver ed-Dâbüfî, *el-İştikâk inde'l-luğaviyyîn*, s. 369 vd. (Zaḩâziq/Mısır'da Arap Dili Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmış bir makale, sayı: 5, yıl: 1406); Ramses Cêrces, *en-Naht fi'l-'Arabiyye* (Kahire Arap Dil Kurumu Dergisi'nde yayınlanmış bir araştırma, sayı: 13, 1961 Mayıs, s. 61-76); 'Abdulkerîm Mucâhid, *en-Naht fi'l-'Arabiyye* (*el-Faysal Dergisi*'nde yayınlanmış bir makale, sayı: 56, Şâfer 1412, s. 63-66); Keyfûrk Minâciyân (كيفورك ميناجيان), *en-Naht kadîmen ve ḩadîşen* (*el-Lisânu'l-'Arabî Dergisi*'nde yayınlanmış bir araştırma, sayı: 9, I. cüz, s. 162 vd.); Fâris Fendî el-Beşâyine, *en-Naht beyne mu'eyyidihi ve mu'âridihî* (*el-Lisânu'l-'Arabî Dergisi*'nde yayınlanmış bir araştırma, sayı: 34, s. 121 vd.); Fu'âd Turzî, *el-İştikâk*, s. 351 vd.; İsmâ'îl Mazhar, *Tecdidu'l-'Arabiyye bi'ḩayşu teşihhu vâfiyeten bi-maḩâlibi'l-'ulûm ve'l-funûn*, s. 14 vd., Şeriketu fenni'l-'İtibâ'a, Kâhire (nâşir: Mektebetu'n-neḩdat'l-Mişriyye), tarihsiz; 'Alî 'Abdulvâhid Vâfî, *Fîḳhu'l-luğa*, s. 186 vd.; İbn Fâris, *es-Şâḩibî*, s. 227 vd., Taḳ'atu'l-mektebeti's-selefiyye, Kâhire, 1328 h.

** Üniversite hocası, edebiyatçı ve yazar (Kahire).

*** Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi, Sivas.

ABSTRACT

In Arabic carving/graving (naht) is one of the methods of creation new words and language development. It is to grave a word from two words or a sentence through taking some letters of these the two words or the sentence to express the meaning (that is, the meaning of the whole words or the sentence). It can be functional to use this method to response the necessity of expressing the new meanings in general same ields and especially in these days by short Arabic words.

A. Tanımı

İştikâk-ı kubbâr (*el-iştikâku'l-kubbâr*)¹ ya da naht, sözcük olarak lügatte "yarmak, biçmek, budamak ve kesmek"² anlamlarına gelir. Yüzeyini keserek düzleştirdiğinde نَحَتْ النَّجَارُ الخَشَبَ وَالْعُودَ (Marangoz tahtayı ve dalı keserek düzleştirdi/yonttu.) denir. Taş ve dağlar için de aynı durum söz konusudur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ (Dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz)³.

Terim olarak naht, iki kelime ya da bir cümleyi alıp, bütün kelimelerden, söz konusu iki kelime veya cümlenin delalet ettiği anlamı ifade edecek yepyeni bir kelime çıkarmaktır. Bu çıkarma, ahşap ve taş yontmacılığına benzediği için *naht* olarak adlandırılmıştır⁴.

Terim olarak naht, el-İlâfîl b. Aḥmed (ö. 175/791)'e göre "birbirinin peşi-sıra gelen iki kelimeden tek bir kelime elde edilmesi ve bundan bir fiilin türetilmesi"⁵ demektir.

el-İlâfîl b. Aḥmed, Arap Dili'ndeki naht olgusunu ilk ortaya çıkaran kişi olarak kabul edilir. O şöyle demektedir: "Mahreçlerinin (çıkış yerlerinin) birbirine yakın olması sebebiyle 'ayn (ع) harfi, حَيَّ عَلَى (haydi ...'ya!) gibi iki kelimenin birleştirilmesi yoluyla bir fiilin türetilmesi dışında hiçbir zaman bir kelimedede هَا (ح) harfiyle biraraya gelmez".

Şâir'in aşağıdaki beyitinde böyle bir durum söz konusudur:

أقول لها ودمع العين جار
الم يحزنك خيلة المنادي

"Gözümden yaşlar boşanırken ben ona şöyle diyordum: Tellalın haydi demesi seni üzmedi mi?!".

Bu (yani خيلة kelimesi), حَيَّ ve عَلَى kelimelerinin birleştirilmesiyle elde edilmiş bir kelimedir. Bu kelimeden yola çıkarak خيلة، يحيل، خيل ... şeklinde söyleyebiliyoruz⁶.

¹ Abdullah Emin, bu isimlendirmeyi naht için kullanan ilk kişi olarak kabul edilir. Şöyle diyor: "Onu (naht'i) *el-kubbâr* şeklinde (bâ harfini) şeddeleyerek isimlendirdim. Çünkü *kubbâr*, tahfili (şeddesiz) şekli olan *el-kubâr*'dan daha büyüktür. Naht, diğer iştikak türlerinin en büyüğüdür" ("Abdullah Emin, *el-iştikâk*, s. 391). Bazı araştırmacılar da aynı isimlendirmeyi takip etmişlerdir. Bunlardan biri Şubhî eş-Şâlihî'tir (Şubhî eş-Şâlihî, *Dirâsât fi fikhi'l-luġa*, s. 243). Bu arada alimlerin geneli bunu *en-Naht* olarak adlandırmaktadır. Örneğin bkz. İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, s. 227; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 482; Abdulkâdir el-Mağribî, *el-iştikâk ve't-ta'rib*, s. 13; Vâfî, *Fikhu'l-luġa*, s. 186)... Fakat ben, nahtın ayrı olarak tek başına ele alındığında bu adla; iştikak türlerinden biri olarak ele alındığında ise --Abdullah Emin'in yaptığı gibi-- iştikak konularının gelişme göstermesine bağlı olarak *el-Kubbâr* şeklinde isimlendirilmesi gerektiği görüşündeyim.

² Örneğin bkz. *Lisânu'l-'Arab* ve *Tâcu'l-'Arûs*, n-ı-t maddeleri.

³ *Sûretu's-şu'arâ*, 149.

⁴ Abdulkâdir el-Mağribî, *el-iştikâk ve't-ta'rib*, s. 13'ten kısaltılarak alınmıştır.

⁵ Bkz. el-İlâfîl b. Aḥmed, *el-'Ayn* (tahkik: Mehdi el-Maḥzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerâ'î), Dâru'r-Reşid baskısı, Bağdad, 1980, I/60.

Nihâd el-Mûsâ ise naht'ı şu sözleriyle tanımlamaktadır: "Naht, anlam ve biçim açısından birbirinden farklı iki ya da daha fazla kelimedenden veyahut bir cümleden, her bir kelimenin en az bir harfini alarak tüm kelimelerin ya da cümlelerin içeriğine delalet edecek şekilde yeni bir kelime oluşturmaktır"⁷.

Nihâd el-Mûsâ'nın yukarıda geçen tanımı, nahtın en kapsamlı tanımı kabul edilmektedir. Zira o, bu tanımı, kendisinden öncekilerin yaptıkları tanımların tümünden esinlenerek ortaya çıkarmıştır.

B. Arap Dili'nde Naht Biçimleri

Naht, Arap Dili'nde birçok şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunların en önemlileri şunlardır⁸:

1. Bir cümleden, o cümlelerin içeriğini ifade edebilecek bir kelime oluşturmak. Örneğin, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ibaresinden elde edilen بِسْمَلٌ (Besmele çekti/Bismillahirrahmanirrahim dedi.) ve حَيِّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيِّ عَلَى الْفَلَاحِ ifadesinden elde edilen حَيْعَلٌ (Haydi namaza! Haydi kurtuluşa! dedi.) kelimeleri bu duruma birer örneklerdir.

Arapça sözlerde geçen naht örneklerinden bir tanesi şudur:

لَقَدْ "بَسَمَلْتُ" لَيْلَى غَدَاةً لَقِيْتُهَا قِيًّا حَيًّا ذَاتَ الْحَبِيبِ الْمُسْنَلِ

"Leyla, onunla karşılaştığım sabah 'besmele' çekti. Besmele çeken sevgili ne kadar da sevimli".

2. Özel isim olarak gelen tamlamaya nisbet (aidiyet) bildirmek maksadıyla muzâf ve muzâfun ileyh'ten (bazı harflerinin birleştirilmesi yoluyla) yeni bir kelime oluşturmak. Örneğin, عَيْدٌ شَمْسٌ 'e nisbetle عَيْدٌ شَمْسِيٌّ (Abduşemsli/Abduşems'e ait/Abduşems'le ilgili); عَيْدٌ الدَّارِ 'a nisbetle de عَيْدِيٌّ (Abduddârlı/Abduddâr'a ait/Abduddâr'la ilgili) şeklinde söylenmesi gibi.

3. Her biri, kendi anlamını ifade etmesi açısından yekdiğerinden tamamen bağımsız iki ya da daha fazla kelimedenden (bazı harflerinin birleştirilmesi yoluyla) kısaltılmış bir şekilde yepyeni bir anlam bildiren yeni bir kelime oluşturmak. Bu tür naht, Avrupa dillerinde çoktur ama, Arap Dili ve bu dilin ait olduğu Sâmî Dilleri grubunda az rastlanır. Bu tür naht'la ilgili Arap Dili'nde, bir kısım alimlerin çıkarımları sonucu ortaya konulan bazı lafızlar bilinmektedir. Bunlardan biri nasb edatı *len* (لن) dir. el-İjalî'e göre bu edat, nasy edatı *lâ* (لا) ile nasb edatı *en* (ن) 'den kuruludur. Bir diğer örnek *helumme* (هَلُمَّ) dir. el-Ferrâ' (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', ö. 207/822) bunun, istifham edatı *hel* (هَلْ) ile 'yönel, gel' anlamındaki emir fiili *umme* (أَمْ) 'den mürekkep olduğu görüşündedir. Bu kelime, bir başka görüşe göre, *hâu't-tenbih* (tenbih he'si)den ve 'katmak, ilâve etmek' anlamındaki *lemm*'den müteşekkildir. Bir başka örnek; *eyye âne* (أَيَّ أَنْ) 'nin birleşmesinden meydana gelen şart edatı *eyyâne* (أَيَّانَ) kelimesidir; *âne*'nin hemzesi düşmüş ve iki kelime, her ikisinin anlamını içeren tek bir kelime haline getirilmiştir. Ne var ki, bu tür nahtın varlığı, alimler arasında tartışma ve anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir.

⁶ age. I/60. Ayrıca bkz. Fâris Fendî el-Beşâyine, "en-Naht beyne mu'eyyidihî ve mu'aridih", el-Lisânu'l-Arabî Dergisi, sayı: 34, 1990, s. 122.

⁷ Nihâd el-Mûsâ, en-Naht fi'l-luğati'l-'Arabiyye, s. 67. Ayrıca daha ayrıntılı açıklama için bkz. s. 65 vd.

⁸ İbrâhîm Muhammed Necâ, Fikhu'l-luğati'l-'Arabiyye, s. 56. Krş. Ali 'Abdulvâhid Vâfi, Fikhu'l-luğa, s. 186 vd.; Fu 'âd Türzi, el-İştikâk, s. 358-359.

C. Naht'in Gayesi⁹

1. Naht, kısaltma ve îcâz yoluyla anlatımı kolaylaştırır. Böylece iki kelime ya da bir cümle, naht sayesinde tek bir kelime haline gelir.

İbn Fâris (Ahmed b. Fâris, ö. 395/1004) şöyle diyor: "Araplar, iki kelimedenden tek bir kelime naht ederler (türetirler). Bu bir tür kısaltmadır. Örneğin, iki isme mensup olarak gelen رَجُلٌ عَشِيمِي (Abduşşems'i bir adam) gibi"¹⁰. Bu iki isim burada عَبْد ve شَمْس 'tir.

2. Naht, dili geliştirme ve sözcükleri çoğaltma yollarından biridir. Zira, bu yolla dilde lafızları olmayan ve kelimelerden hiçbirinin tek başına karşılamadığı yeni anlamlar için yeni kelimeler türetilir.

D: Naht'in Kısımları¹¹

İlk dönem dil alimlerinden sonra gelenler, el-Halîl b. Ahmed ve İbn Fâris'in zikrettiği örnekler üzerine yaptıkları incelemeler yoluyla nahtı birçok kısımlara ayırmışlardır. Bunlar aşağıdaki şekillerde sınırlandırılabilir:

1. Fiille ilgili olan naht (*en-Nahtu'l-fi'li*): Bu tür nahtta, bir cümleden, onun söylendiğini ya da içerdiği anlamın gerçekleştiğini bildiren bir fiil türetilir. Örneğin, جَعَلْتُ fiili, جَعَلْتُ فِدَاكَ (Canım sana feda olsun!); تَسْمَلُ ('Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla' dedi.) fiili ise بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla) cümlelerinden türetilmiştir.

2. Sıfatla ilgili olan naht (*en-Nahtu'l-vaşfi*): Bu tür nahtta ise, sıfat anlamı bildiren iki kelimedenden, aynı ya da daha vurgulu anlama gelecek şekilde yeni bir kelime oluşturulur. Örneğin, 'sert/sıkı adam' demek olan ضَيْطٌ kelimesi, ضَيْطٌ وَضَيْبٌ (toplamak ve sıkıca tutmak) kelimelerinden; 'tekmesi pek' demek olan الصَّلْدُ kelimesi de الصَّلْدُ وَالصَّدْمُ (sert, sıkı ve çarpma) kelimelerinden naht yoluyla elde edilmişlerdir.

3. İsimle ilgili olan naht (*en-Nahtu'l-ismî*): İsim olan iki kelimenin tek bir kelime haline getirilmesidir. Örneğin, جَمْدٌ وَجَلْدٌ (taş, kaya) kelimesi جَمْدٌ (buz, katı, sağlamlık) kelimelerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir. حَبْرٌ (dolu/don) kelimesinin aslı ise حَبٌّ فَرٌّ (soğukluk tohumu) şeklindedir.

4. Nispetle ilgili olan naht (*en-Nahtu'n-nisbi*): Bir şeyin ya da bir şahsın iki beldeye nispet edilmesidir. Örneğin, Taberistan ve Harezme nispet etmek için, bu iki isim طَبْرَحْرِيٌّ (Taberistan ve Harezmlî) şeklinde birleştirilerek isim-i mensub siygasında yeni bir isim elde edilir. Bu yeni kelime, 'her iki şehre de mensup şey/kişi' demektir. Araplar, bu yolla, eş-Şâfi'i ve Ebû Hanîfe'ye nispetle شَفْعِيٌّ (Şâfiî ve Hanefî mezheplerine mensup) şeklinde; Ebû Hanîfe ve Mutezile'ye nispetle de حَنْفِيٌّ (Hanefî ve Mutezile mezheplerine mensup) şeklinde söylemişlerdir. Bunun benzer örnekleri çoktur.

5. Harfle ilgili olan naht (*en-Nahtu'l-harfî*): Bir kısım nahivcinin, lâkinne (لكن)nin menhût bir kelime olduğunu söylemeleri, bu tür bir naht örneğidir. el-Ferrâ',

⁹ Abdullah Emin, *el-İştikâk*, s. 392; İbrâhîm Ebû Sikkin, *Fikhu'l-lüğa*, s. 22; Fetihî Enver ed-Dâbüli, *el-İştikâk inde'l-lügaviyyîn*, s. 370.

¹⁰ İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, s. 227.

¹¹ Bkz. Abdulkâdir el-Mağribî, *el-İştikâk ve't-ta'rib*, s. 13 vd.; Fâris Fendî el-Beşâyine, *en-Naht beyne mu'eyyidihî ve mu'âridihî*, s. 122-123; Fu'âd Turzî, *el-İştikâk*, s. 357-358; Şubhî eş-Şâlihî, *Dirâsât fi fikhi'l-lüğa*, s. 249.

bunun aslının *lakin enne* (لَكِنَّ اِنَّ) şeklinde olduğu, hemzesinin tahfif için; *lakin*'in nûn'unun ise iki şakinin biraraya gelmesinden dolayı atıldığı görüşündedir. Diğer Kûfe Nahiv Ekolü taraftarları, bunun aslının *lâ* ve *en* olduğu, *kâf*'in ise teşbih harfi değil zâid olduğu ve hemze'sinin tahfif için düşürüldüğü görüşündedirler¹².

6. Tahfifle ilgili olan (kolaylaştırma amaçlı) naht (*en-Nahtu't-tahfifi*): *Nûn* ve *lâm* harflerinin mahreçlerinin birbirine yakın olmasından dolayı, بئو العنبر (Anber Oğulları) için بئو العنبر şeklinde; بئو الخارث (Hâris Oğulları) için بئو الخارث şeklinde; بئو الخرزج (Hazreç Oğulları) için بئو الخرزج şeklinde söylenmesi bu tür naht çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yukarıdaki ifadelerde *lâm*'in sakin olmasından dolayı (sonraki harfe) idgam edemediklerinden nûn'u düşürmüşlerdir. Benzer bir düşürme olayı, ظلت ve مست ifadelerinde de söz konusudur. Yine, içinde belirlilik edatı *lâm*'in açıkça telaffuz edildiği her kabile ismine de aynı şeyi yapmaktadırlar. *Lâm*'in bulunmadığı örneklerde ise bu durum söz konusu değildir; بئو الصيِّدَاء و بئو الصيِّبَاء و بئو النجَّار gibi¹³.

Bazı lafızlar için, naht olarak kabul edilebilecek, mizâhî şekillere dayanan yorumlar yapılmıştır. Örneğin, el-Câhiz (Ebû Usmân b. 'Amr b. Baḥr el-Câhiz, ö. 255/869), Ebû 'Abdirrahman es-Sevrî'nin, oğluna şöyle dediğini zikretmektedir: "... Ey oğlum! 'Dirhem' (para birimi)'in tevili 'dâru'l-hemm' (sıkıntı ocağı), 'dînâr' (para birimi)'in tevili de 'yudnî ile'n-nâr' (ateşe/cehenneme yaklaşır) şeklindedir"¹⁴. Yine şunlar da zikredilmiştir: 'Abdu'l-A'lâ'ya "Kelb (köpek), niçin 'selûkî' (av köpeği) olarak adlandırılmıştır?" diye sorulduğunda şöyle derdi: "لأنه يسئل ويلقي" (çekip çıkardığı ve attığı/yere bıraktığı için). Yine ona "Serçe niçin serçe ('uşfûr) olarak adlandırılmıştır?" diye sorulduğunda, o da: "لأنه عصى وفر" (isyan ettiği ve kaçtığı için)" derdi¹⁵.

Araplardan naht hususunda rivâyet edilen sahih şahitleri incelediğimizde, bize, alınması gereken ya da atılabilecek harfleri gösteren belirli bir düzenle karşılaşmıyoruz diyebiliriz. Bütün bu örnekler arasındaki tek ortak nokta, bunların çoğunlukla fiil ya da mastar şeklinde yapıldığı ve menhût kelimelerin genellikle rubaî asıllı olduklarıdır.

Rubaî asıllı (dört kök harfli) örneklerin en fazla bilinenleri şunlardır:

1. İki kelimedenden menhût (oluşturulmuş) bir kelime, örneğin جَعَلَتْ فِدَاكَ demek olan جَعَلَتْ gibi. Yine bazı rivâyetlere göre جَعَلَتْ kelimesi de aynı iki kelimedenden menhüttür.

2. Üç kelimedenden menhût bir kelime, örneğin حَيْعَلٌ gibi, yani عَلَى الفلاح demektedir.

3. Dört kelimedenden menhût bir kelime, örneğin بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ gibi, yani بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ dedi demektir. Doğrusu bu kelime, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ terkinin ilk üç kelimesinden yani اللّٰه + اسم + ب kelimelerinden menhüttür.

¹² Bkz. Fâris Fendî el-Be'âyine, *en-Naht beyne mu'eyyidihi ve mu'ârifihi*, s. 122 (İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal* dan naklen). Lakinne'nin hangi kelimelerin birleşmesiyle bu şekli aldığı hususunda başka bir yaklaşım için bkz. İsmail Hakki Sezer, *Kur'an'da Arap Sarf ve Nahvine Dair Üç Mesele*, SÜ İFD, S. V, s. 153-182, Konya, 1994, s. 166 (dipnot: 43) (çev.).

¹³ İbrâhîm Ebû Sikkîn, *Fikhu'l-luğa*, s. 23 (kısaltılarak alıntılanmıştır). (Son üç örnekte elif-lâm'dan sonra semsi bir harf geldiği için lâm harfi telaffuz edilmemektedir. çev.)

¹⁴ el-Câhiz, *el-Buḥalâ* (tahkik: Taḥa el-Ḥacîrî), Taḥ'atu dâri'l-ma'ânî, Mısır, 1958, s. 106.

¹⁵ el-Câhiz, *el-Buḥalâ*, s. 106.

.. çekilmektedir. (çev.)

صغور kelimesindeki harflerin, و فر عصى terkindeki kelimelerin, içinde geçen harflerden oluştuğuna dikkat çekilmektedir. (çev.)

¹⁵ el-Câhiz, *el-Buḥalâ*, s. 106.

4. Çok sayıda kelimededen tek bir kelimenin elde edildiği naht edilen ifadenin aslı ise meşhur *لا حول ولا قوة إلا بالله* (Güç ve kuvvet sadece Allah'tadır.) ifadesidir. Bu ibareden *حَوْلٌ* ya da *حَوْلٌ* türetilmiştir¹⁶.

E. İbn Fâris'in Naht Görüşü

Naht düşüncesi İbn Fâris'i cezbetmiş, bunu *Maḳâyisu'l-luġa* adlı sözlüğünde birçok örneğe uygulamış ve karşımıza şu anlama gelen bir teoriyle çıkmıştır: Üç harfin üstündeki kelimelerin çoğu, sülâsî iki lafızdan menhûttur.

İbn Fâris, *Maḳâyisu'l-luġa* adlı sözlüğünde şöyle diyor: Titiz bir araştırmayla, rubâî ve humâsî lafızların (dört ve beş harfli sözcüklerin) kıyasta uygun bir yolunun bulunduğu ve bunların çoğunun menhût olduğu genellemesine gidilebilir. Naht'ın anlamı, iki kelimededen, her iki kelimenin de bazı harfleri alınarak yeni bir kelime türetmektir. Bu görüşe temel olan, el-İjâlîl'in, bir kişinin *حَيٌّ عَلَى* dediğinde Arapların *حَيْعَلُ الرَّجُلِ* sözünü söylemeleri şeklindeki hatırlatmasıdır¹⁷.

İbn Fâris, *eş-Şâhibî* adlı kitabında da şöyle diyor:

"Araplar, bir tür kısaltma yoluyla iki kelimededen tek bir kelime oluştururlar... Üçten daha fazla kök harfi bulunan kelimelerin çoğunun menhût olması noktasında bizim görüşümüz budur. Örneğin Arapların 'sert/sağlam adam' için söyledikleri *ضَيْطَرٌ* kelimesi, *ضَيْطٌ* ve *ضَيْرٌ* (toplamak ve sıkıca tutmak) kelimelerinden elde edilmiştir"¹⁸.

Yukarıda geçen ifadelerden şu sonucu çıkarıyoruz -ki araştırmacılardan biri de daha önce aynı sonucu çıkarmıştır¹⁹-. İbn Fâris, bu teoriyi ilk dillendiren kişi değildir. Çünkü, *el-Maḳâyis* adlı kitabında geçen metinden, yukarıda geçen görüşü el-İjâlîl b. Ahmed'in kendisinden önce dillendirdiği ve İbn Fâris'in de bu hususta onun metoduna göre hareket ettiği anlaşılmaktadır.

F. Çağdaş Araştırmacıların Nahta Yaklaşımı

Şubhî eş-Şâlih şöyle diyor: "Her dönemde, dil imamlarından nahtı savunanlar olmuştur. Zamanla insanların, sözünü ettiğimiz iştikâk-ı kubbâr yoluyla dilde genişlemeye gitme ihtiyacına olan hisleri artmış, el altında tuttıkları fasih naht örneklerini öne sürerek bu dilsel genişlemenin meşruluğunu savunma yoluna gitmişlerdir.

Fakat naht -buna rağmen-, sınırlı sayıda yaygın olan örnekleriyle dil kitaplarının aktara aktara günümüze kadar getirdiği sözlü bir hikaye ya da yazılı bir rivâyet olmaktan öte gidememiş, çağımızda gerçekleşen edebî ve dilsel uyanışa kadar alimler, usullerinin yeniden belirlenmesi ve kurallarının ortaya konulması noktasında ciddi bir düşünce ortaya koymamışlardır. Günümüzde naht hususunda alimler iki gruba ayrılmışlardır:

1. Bir grup, terimlerin naht ve biçimsel açıdan bütünüyle aktarılmasına cevaz verici eğilimdedir.

¹⁶ İbrâhîm Enîs, *Min esrârî'l-luġa*, s. 72.

¹⁷ İbn Fâris, *Meḳâyisu'l-luġa* (tahkik: 'Abdusselâm Hârûn), *Tab'atu dâri İhyâ'î'l-kutubî'l-'Arabiyye, 1366 h., I, 328-329.

¹⁸ İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, s. 271.

¹⁹ İbrâhîm Ebû Sikkîn, *Fikhu'l-luġa*, s. 24.

2. Diğerisi ise, el-Kermelî'nin temsil ettiği gruptur. el-Kermelî şu görüştedir: Arap Dili, Batı dilleri gibi nahta uygun dillerden değildir. Bizdeki menhût lafızlar onlarla sayılırken, onlarda bunun yüzlerle hatta binlerce örnekleri vardır. Çünkü, o dillerde, muzâfun ileyin muzafın önüne getirilmesi bilinen bir husustur. Bundan dolayı naht, onlar için uygunudur. Bizim için ise uygun değildir. Çünkü Arap Dili bunu (muzâfun ileyin muzafın önüne getirilmesini) kabul etmemekte hatta kendini bundan uzak görmektedir²⁰.

Şubhî eş-Şâlih bu iki gruba karşı orta bir yol izleyerek şöyle söylemiştir: "Her iki grup da ileri sürdükleri görüşlerinde aşırıya gitmektedirler. Her dilin kendine ait yapısı, iştikak yöntemi ve anlatım genişliği vardır. Hiçbir şüphe yok ki, mutlak olarak naht'ı savunmak bu dili olumsuz etkiler ve Arapların sözcük ve terkip dokusuyla uyumsuz, belki de menhût kelimeyi Arapça'aslından uzaklaştırır. Muştafâ Cevâd'ın "psychosomatic" (الطب النفسى الجسمى) kelimesinin tercümesi hakkında ulaştığı çıkarım ne kadar da doğrudur. O, bu kelimedeki naht'a gidilmesinin yanlış olduğuna hükmetmiştir. Onun endişesi, التفسىجى ya da التفسىجى şeklinde söylemekle kelimelerin harflerinden birini kaybetme yoluyla isimde aşırı ihmalkarlığa gidilmesidir. Bu durum, ismi aslından (kökünden) uzaklaştıracak, böylece başka bir isimle karışmasına sebep olacak ve kendisinden beklenen yararı ortadan kaldıracaktır²¹.

G. Naht - İştikâk İlişkisi

Naht'ın iştikâktan sayılıp sayılmaması hususunda dil araştırmacıları dört gruba ayrılmıştır.

Birinci gruba göre, "iştikâkın anlamının dikkate alınması, onu iştikâkın bir türü haline getirir. Her ikisinde de bir şey başka bir şeyden üretilmektedir. Her ikisinde de fer' (asl'a kıyas edilerek hakkında hüküm verilen unsur) ve asıl (hükümün kaynağı) vardır. Aralarındaki fark sadece, nahtta bir kelimenin iki ya da daha fazla kelimedenden türetilmesi; diğerinde ise çekimde kıyasa gidilerek bir kelimenin başka bir kelimedenden türetilmesi söz konusudur"²².

İkinci grup, naht'ın Arap Dili'nin iştikâk sistemine yabancı olduğu görüşündedir. Bundan dolayı naht, iştikâkın bir türü olarak sayılamaz. Bu grubun delili şudur: Eski dilcilerimiz, onu, iştikâkın türlerinden biri olarak kabul etmemişlerdir ve naht olgusunda bir kelime, iki ya da daha fazla kelimedenden çıkarılırken, iştikâk'ta bir kelime başka bir kelimedenden çıkarılır. Üstelik, iştikâkın gayesi yeni bir anlam ortaya koymak iken, naht'ın gayesi sadece kısaltmadır²³.

Üçüncü grup, eş-Şeyh 'Abdu'kâdir el-Mağribî (ö. 1375/1956) tarafından temsil edilmektedir. O, yukarıda zikredilen iki grubun ortasında bir yer edinmiş ve onu, gerçek iştikâk değil ama iştikâk kabilinden kabul etmiştir. Çünkü iştikâk, bir kelimenin başka bir kelimedenden çıkarılması iken, naht da bir kelimenin iki ya da daha fazla kelimedenden çıkarılmasıdır. Çıkarılan yeni kelime de menhût olarak adlandırılır²⁴.

²⁰ Şubhî eş-Şâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luğa*, s. 264-266 (kısaltılarak alıntılanmıştır).

²¹ *age*, s. 266. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. aynı sayfanın dipnotu ve devam eden sayfalar.

²² Şubhî eş-Şâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luğa*, s. 243-244.

²³ Fu'âd Turzî, *el-İştikâk*, s. 363. Ayrıca bkz. Muhammed el-Mubârek, *Fikhu'l-luğa ve İlaşâ İşu'l-'Arabiyye*, s. 148-149; Emil Ya'kûb, *Fikhu'l-luğati'l-'Arabiyye ve İlaşâ İşuhâ*, s. 209 ve dipnot.

²⁴ 'Abdu'kâdir el-Mağribî, *el-İştikâk ve't-tarîb*, s. 13.

Dördüncü grup ise sadece Maḥmūd Şukrî el-Alûsî (ö. 1270/1853) tarafından temsil etmektedir. O naht'ı 'iştikâk-ı ekber' (büyük etimoloji) babına dahil etmiştir. Şöyle diyor: "Naht, çeşitleriyle birlikte iştikâk-ı ekberin bir türüdür"²⁵.

Ona göre iştikâk-ı ekber, "bir lafzın diğer bir lafızdan çıkarılmasıdır. Bu tür iştikakta kendisinden çıkarılan kelimenin tüm kök harfleri ve harf sırası dikkate alınmaz, aksine harflerin çıkış yerlerinin birbirine uygunluğu ile yetinilir. التَّهَقُّ (anırmak) kelimesinden türetilen نَعَقَ (karganın ötüşü) kelimesini ve لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ (cümlesinden türetilen bu cümlenin söylendiğini gösteren الحَوْلَةُ kelimesini buna örnek olarak getirmiştir"²⁶.

Ben de diyorum ki: el-Alûsî'nin daha önce söylediklerini, memnuniyet verici olmayan bir karıştırma olarak kabul ediyorum. Zira naht, iştikâkın bazı özelliklerine sahip yeni bir kelime üretmekle iştikâk-ı ekberden ayrılır.

Ben de nahtı -el-Mağribî gibi- gerçek iştikâk değil ama iştikâkın üzerinde dönüp durduğu yeni kelime üretimi (tevlîd) unsurunun açık olması yönüyle iştikâk kabilinden kabul ediyorum. Bununla birlikte, aralarında hiç de az olmayan farklılık söz konusudur.

H. Naht'ın Sema ve Kıyas Yönü

İbrahim Necâ şunu belirtiyor: "Naht semâ'dir; isim tamlamasına nisbet dışında, naht yapacak kişilerin dikkate alacakları bir kuralı da yoktur. Alimler bu hususta şunu söylemişlerdir: İsim tamlamasına nisbet şeklinde yapılan naht, عَيْدٌ شَمْسٍ için عَيْدٌ شَمْسِيٌّ şeklinde; إِبْرَاهِيمٌ için إِبْرَاهِيمِيٌّ şeklinde; ثَيْمٌ اللَّاتِ için ثَيْمِيٌّ şeklinde, yani her iki lafzın fe'u'l ve ayne'l-fiillerinin alınıp فَعَّلَ veznine konularak, elde edilen yeni lafza nispet etmek (kelimenin sonuna يّ ekini eklemek) yoluyla yeni bir kelime terkip etmekten ibarettir. Bunun dışındaki naht örnekleri semâa dayanır"²⁷.

Ne var ki, son dönem bazı araştırmacılar İbn Fâris'in "... Üç harf üzerindeki şeylerin (kelimelerin) çoğunun menhût oluşu hususundaki görüşümüz budur."²⁸ şeklindeki ifadesini farklı bir şekilde anlamışlar ve bu metinden, İbn Fâris'in nahtın kıyasî olduğunu ileri sürdüğü sonucunu çıkarmışlardır.

İbrahim Enîs şöyle diyor: Naht'a dair bolca örnek rivâyet edilmesine rağmen, dilcilerin çoğu bu konuda kendilerini zorlamışlar, onu semâ olarak kabul etmişler ve bizim de aynı yöntemi takip etmemize ya da bu minvalde hareket etmemize müsaade etmemişlerdir. Bununla birlikte İbn Fâris, bunu kıyasî olarak kabul etmiş, İbn Mâlik de onu *et-Teshîl* kitabında kıyasî saymıştır"²⁹.

İbn Mâlik (İbn Mâlik Muḥammed b. 'Abdillâh, ö. 672/1271) *et-Teshîl*'de şöyle diyor: Mürekkebin iki cüz'ünden her ikisinin de fe'u'l ve ayne'l-fiilleri alınarak فَعَّلَ vezninde yeni bir kelime yapılabilir. İkinci kelimenin ayne'l-fiili illetli bir harf olursa, ikinci fiili ile ya da birinci kelimenin lâmel fiiliyle vezin tamamlanır ve daha sonra yeni kelimeye nisbet edilir.

²⁵ Maḥmūd Şukrî el-Alûsî, *Kitâbu'n-naht ve beyânu ḥaḳîkatihî ve nebzêton min kavâ'idihî* (tahkik ve şerh: Muḥammed Behcet el-Eşefî), Ṭab'atu'l-mecma'î'l-ilmî el-'Irâkî, 1409 h., s. 39.

²⁶ *age*, s. 38.

²⁷ İbrâhîm Muḥammed Necâ, *Fıḳhu'l-luġati'l-'Arabiyye*, s. 56. Krş. İbrâhîm Ebû Sikkîn, *Fıḳhu'l-luġa*, s. 25.

²⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 271.

²⁹ İbrâhîm Enîs, *Min esrârî'l-luġa*, s. 72.

Ebû Hayyân (Ebû Hayyân el-Girnâî, ö. 745/1344), bu kitabın şerhinde (yani *Şerhu't-Teshîlde*) şöyle demiştir: Bu hüküm, düzenli değildir. Bunlardan sadece Arapların söyledikleri söylenebilir. Günümüze kadar gelen örnekleri ise şunlardır: عبد شمس için عَبَسَمِيّ şeklinde; عبد الدار için عَبْدَرِيّ şeklinde; امرؤ القيس مرْقَسِيّ şeklinde; عبد القيس عَبْدُ الْقَيْسِ şeklinde; عبسئى şeklinde; ئبى لله için ئبى لله şeklinde söylenmiştir³⁰.

Kahire Arap Dil Kurumu'nun naht komisyonu bu ihtilafa şöyle bir yorum getirmiştir: "...yukarda İbn Fâris'in *Fıkhul-luğa*'sındaki ibareyi aktardık. Bu ibare, ancak İbn Fâris'in nahtın üç harften daha fazla olan kelimelerde çokça geldiği iddiasına bakıldığı takdirde kıyasîlik ifade eder. Çoklukla da kıyâsîlik ve esneklik/ittisâ sahih olur"³¹.

Görüldüğü gibi naht, dilcilere göre kıyas ve semâ arasında değişmekte ve Arap Dil Kurumu, naht olgusunun kıyasîliğinin kabul edilebilirliği hususunda mütereddit bir tavır sergilemektedir. Son zamanlarda, "nahtın mübah ya da memnû oluşu hakkında yeni bir araştırma yapılmıştır. Buna göre tıpçılar, eczacılar, kimyagerler, hayvan bilimleriyle uğraşanlar ve botanikçiler, yabancı terimleri Arap Dili'ne tercüme ederken kendilerine yardımcı olan en iyi araçlardan biri olarak nahtın mübâh görülmesi taraftarıdır"³².

Buradan yola çıkarak Kahire Arap Dil Kurumu 1948 yılında, kelimeler oluşturulurken menhût kelimedeki harflerin birbiriyle uyumu, yeni kelimenin Arapça'nın kuralları çerçevesinde ve mevcut vezinlerde gelmesi sağlanmak şartıyla, "bilim ve sanatlarda anlamların, kısa Arapça lafızlarla anlatılmasına olan aşırı ihtiyaçtan dolayı nahta cevaz veren" bir karar almıştır³³. Bu şartların gerçekleştirilmesiyle naht, -diğer tüm iştikâk türleri gibi- dili geliştirmenin, dilin yapısını bozmadan ya da sağlam dokusunu zedelemeyen anlatım yollarını yenilemenin güzel bir yolu olacaktır³⁴.

³⁰ Bkz. es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 485.

³¹ Bkz. *Mecelletu'l-mecma'*, VII, 202-203. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihâd el-Müsâ, *en-Naht fi'l-luğati'l-'Arabiyye*, s. 284 vd.

³² Abbâs Hasan, *el-Luğa ve'n-naht*, Tab'atu dâiri'l-ma'ârif, Mısır, 1966, s. 245. Ayrıca bkz. İbrâhîm Enîs, *Min esrâri'l-luğa*, s. 74-75.

³³ *Mecelletu'l-mecma'*, VII, 203. Ayrıntılı bilgi için bkz. derginin aynı sayısı, s. 158.

³⁴ Şubhî eş-Şâliî, *Dirâsât fi fîkhi'l-luğa*, s. 274 (kısaltılarak alıntılanmıştır).